

ВІН ХОТІВ ЗМІНИТИ СВІТ (ПІДГОРЕЦЬКИЙ ЗАМОК ТА ЙОГО ЗАСНОВНИК)

На Прикарпатті, у селі Підгірцях Бродівського району на Львівщині височіє колись уславлений у всій Європі замок-палац, де нині відбуваються оновлювальні та реставраційні роботи. Історія цієї видатної пам'ятки культури оповита легендами й таємницями, одна з яких – її власник. У XVII ст. коронний гетьман Речі Посполитої Станіслав Конєцпольський, вражений красою тамтешніх краєвидів, купив шмат землі. Він уже мав замок-резиденцію в Бродах, тож надумав спорудити ще й «палац для душі». Для цього запросив у Підгірці кращих будівничих Європи: архітектора з Венеції Андре дель Акву та французького інженера Гійома Левассера де Боплана (1600–1673), який вславився спорудженням фортець у Бродах, Барі, Кодаці та Кременчуці, а також як автор карт України і відомої в Європі книги «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн» (1650). Отже, творці замку розумілися на своїй справі, до того ж враховували особливості місцевої культури й архітектури. 1640 р. замок було зведено і як останній штрих господар зажадав, щоб викарбували напис латиною: «Вінець ратних трудів – перемога. Перемоги – тріумф, тріумф – відпочинок».

І хоч палац було призначено для відпочинку, архітектори збудували його за всіма законами тогочасного фортифікаційного зодчества. Утім, саме для відпочинку навколо замку було закладено терасовий парк з липовими та грабовими алеями, фонтанами та вісімнадцятьма скульптурами. Свого часу це був один з найвишуканіших парків Європи. Милувалися його красою польські королі Владислав IV і Ян III Собеський, гетьман України Іван Мазепа, австрійський цісар Франц-Йосиф, німецький кайзер Вільгельм. А французький король Людовік XIV після Підгірців згодом створи у Версалі подібний парк, як і російський цар Петро I, який саме в Підгорецькому палаці уперше відкрив для себе європейську культуру й після відвідин його розпочав будувати свій Літній палац. До речі, в парку в Підгірцях російський цар тоді «позичив» дві статуї – польського короля Яна Собеського та його дружини Марії Казимири, що й досі прикрашають Літній сад у Санкт-Петербурзі.

Час спливав, і в XVII ст. замок перейшов у володіння українського роду Ревух, який ополячився і став Жевуським. У 1752–1766 роках нові власники побудували біля палацу каплицю св. Йосифа за проектом архітектора С. Романуса – ротонду, прикрашену портиком з 14-ма колонами. Жевуські спромоглися створити у Підгорецькому палаці перший художній музей для широкої публіки (догори існували лише імператорські музеї, зокрема Лувр, Ермітаж, а також колекції в палацах владоможців, як, наприклад, у палаці Івана Мазепи в Батурині, який французький дипломат Жан Балюз називав «другим Лувром». В музеї були виставлені картини найкращих художників світу.

Згодом замок перейшов до польського роду Сангушків, які перебували в ньому аж до радянської окупації. Утікаючи, господарі забрали з маєтку цінності й вивезли до Польщі. Згодом емігрували в Бразилію, де й донині живе онук Романа Сангушки.

Але нас найбільше цікавить доля Вацлава Жевуського, який був відомий у цілій Європі то як Тадж ель-фахр ель Нішаан, Емір Золота борода, емір та шейх Аназес по союзу Абуаш де ля Монталь де Шаммар, то як В'язень цифри, козацький отаман Вінчеслав Ревуха. Дбайливий господар маєтків, шалений марнотратник і невгамовний звабливець жінок, гоноровий гість турецького султана і один з учасників повстання проти нього, дарувальник арабських коней російському імператору і його особистий ворог, який брав участь в антиросійському повстанні, нарешті невтомний мандрівник, – усе це Вацлав Жевуський.

З'явився на світ він 15 грудня 1785 р. у Львові в дуже багатій і впливовій родині, що володіла на Заході України десятками містечками, понад сотнею сіл та 30-ма тисячами сільських дворів. Він був онуком польного гетьмана Вацлава Жевуського, ім'я якого успадкував, сином польського коронного гетьмана Северина Жевуського та Констанції Любомирської. Батько Вацлава в трагічний для Речі Посполитої час втратив нею державність внаслідок Тарговецької угоди 1792 р. й другого поділу Поль-

щі став на бік російської влади й Катерини II, через що був звинувачений польським суспільством у зраді. 1794 р. знеславлений колишній гетьман виїхав з родиною до Риги, потім до Відня, звідки написав Катерині II листа, намагаючись пояснити ситуацію, в якій опинився. У Петербурзі цей лист висміяли. Це був для шляхтича крах, адже він обіцяв свободу польському народу, а спричинив остаточний занепад держави і російську неволю. Йому залишався лише Відень. Як володар угідь у Галичині, він також був підданим Австрії. Подавшись на еміграцію, намагався так: «Нема вже Речі Посполитої, то тепер мусимо вірно служити іншим монархам».

Його дружина – донька маршалка Любомирського та Ізабелли з Чарторийських (власників Ланьцута) провадила дім у Відні. Він скидався майже на королівську резиденцію. Коштувала така пишнота чималих грошей – більших, ніж мала родина. Марнотратство не полишало пані Констанцію до останнього подиху. Северин Жевуський важко переживав торговецьке фіаско, тому дружина взяла кермо правління маєтками на себе. Збирала «недоїмки торговецькі». У їхньому домі почали з'являтися місцеві аристократи, французькі емігранти, але польські патріоти ігнорували родину Жевуських.

Ще на Батьківщині, в Підгірцях, Вацлав виховувався у традиціях багатьох народів, оскільки підданими його батьків були здебільшого козаками, а родина приймала в замку французів, татар, євреїв, вірменів, німців, арабів та ін.

Вацлав був нащадком трьох гетьманів і міг би посісти гідне місце в Польщі, але втрата Батьківщини й переїзд до Відня позбавив його багатьох шансів. Можлива кар'єра військового чи дипломата його не зацікавила, бо він несподівано захопився романтичним Сходом. Батько, переживаючи за сина, вирішив розпорядитись долею сина по-своєму. Він схилив його служити Габсбургам – імператорові Францу в загоні Кенмайеровських гусарів, елітному підрозділі австрійської кавалерії підпоручником, потім у полку уланів Швазенберга, де отримав звання ротмістра. У 1809 р. йому довелось брати участь у битві під Асперном проти Наполеона, якого обожнював. Дуже страждав через це, але не вистачило сил, аби збунтуватись проти батькової волі й перейти на бік свого кумира. Змушений боротися зі своїми співвітчизниками, яких чимало було в армії Бонапарта. Тож відтоді він, як і батько, став зрадником в очах польської еліти.

Саме в той час Вацлав почав вивчати арабську мову. Звідки у нього з'явилося захоплення Сходом, у якому навіть родина традиційно вбачала загрозу? Річ у тім, що 1797 р. він зблизився зі своїм дядьком – Яном Потоцьким – сходознавцем і вже знаменитим письменником, автором славнозвісної книги «Рукопис, знайдений у

*Підгорецький замок.
Акварель Наполеона Орди. 1850-ті рр.*

*Золота зала в Підгорецькому замку
(архівне фото)*

Сарагоссі». Ян Потоцький побував у Єгипті, Лівії, Тунісі, Марокко, тому сам почав давати своєму небожеві уроки східних мов, історії й культури. Свого часу Польща перебувала під великим впливом Сходу, особливо після знаменної битви під Віднем у 1583 році, яку виграв король Польщі Ян III Собеський з українськими козаками, перемігши численне турецьке військо. Мода на все східне, колекціонування зброї, килимів та інших артефактів, вивчення східних мов особливо поширилися на заході країни. У XVIII ст. польський король відкрив школу східних мов для перекладачів у Стамбулі. В роду Жевуських були дипломати в Туреччині.

Мови Вацлаву давались легко, окрім французької, німецької, італійської, польської, української, російської швидко опанував турецьку та мистецтво арабської каліграфії. У Відні вдосконалював знання арабської в Антона Арди, перекладача турецького посольства і автора граматики арабської мови. На запрошення сестри Марії Потоцької до їхнього маєтку на Поділлі приїздив адмірал турецької армії, політичний біженець з Росії Раміз Паша, який дав йому уроки турецької.

Жевуський зав'язує контакти з іншими шанувальниками Сходу, серед яких найбільше на нього вплинув Юліуш Кляпрот, який вивчав історію переселення народів Сходу.

З бароном Йозефом фон Хаммер-Пюрстелем, який мав славу одного з найкращих орієнталістів Німеччини, зустріч відбулась 1800 року. Повернувшись з дворічної експедиції по Нілу, барон осів у Відні. 1809 р. він разом з Юліушем Кляпротом на гроші В. Жевуського видає орієнтальний часопис «Die Fundgruben des Orients», який виходить 1818 року. Хаммер-Пюрсталь був членом Наукового Товариства в Гетингдзі, Академії наук в Мюнхені і членом-кореспондентом Товариства друзів наук у Варшаві й створив перший у Європі інститут орієнтальних досліджень.

Пристрасть до східних мов турбувала його родину, яка вбачала у ній перешкоду його військовій кар'єрі. Історик Антоній Ролл пише: «Він дуже дружив зі своєю сестрою Ізабеллою, тому що надавав перевагу німецьким ученим перед аристократами. Він вважав свого дядька (Яна Потоцького) першим серед учених і взірцем для громадян. Тому гетьман, бажаючи покласти край цьому захопленню, відправив його в щойно куплене володіння – Саврань, а мати спробувала його одружити».

1805 р. Вацлав пропонує руку двоюрідній сестрі Олександрі Любомирській, доньці київського каштеляна, яка згодом взяла ім'я матері – Розалія. Мати Розалії була приятелькою Марії-Антуанети і разом з багатьма представниками аристократії Франції була страчена на гільйотині під час Французької революції. Маленьку дівчинку два роки переховувала в Консьержері прала. У 1795 р. завдяки втручання пруського уряду було звільнено подругу загиблої матері графиню Хохонло і та вивезла маленьку Розалію в Польщу до своєї родини.

Спираючись на достовірні джерела, А. Ролл інформує, що цей шлюб базувався на взаємних почуттях любові, а не на підставі родинних інтересів. Посаг нареченої був дуже вагомим – маєтності на люблінській землі та пишна резиденція в Ополе, упорядкована з великим смаком. Вацлав отримав від батька як весільний подарунок «родове гніздо» – Підгірці з добре відреставрованим замком, недавно придбану Саврань та ще й Кузьмин, де було розкішне житло для молодої пари. На щоденні потреби подружжя отримувало від батьків щорічно сто тисяч злотих.

Всі умови були створені для щасливого життя, однак палку любов стримували розбіжності у політичних уподобаннях: Розалія схилилась перед французькою династією, Вацлав підтримував борців за незалежність Польщі. Їй близькими були ідеї легітимізму, йому – революційності.

Незважаючи на народження двох дітей, Леона (1808) і Калісти (1810), шлюб не був щасливим. Вони роз'їжджаються і живуть нарізно, вона – в Ополь, він – у Саврані, підтримуючи подружні стосунки «про людське око».

Колись знеславлений, надломлений життям, забутий усіма, тихо відійшов у 1811 р. Северин Жевуський. Повнота влади над усіма сімейними статками переходить до матері Констанції. Вона жила на широку ногу, не вміла втримати родини і статок. Ще за життя чоловіка, у 1799 році, вмовила його продати Новокоптантинівський ключ (містечко та 11 сіл). Северина Жевуського згадують як доброго батька й людину великого розуму, але слабкої волі й мінливого характеру, який багато задумував, але мало що доводив до кінця.

Пані Жевуська переїжджає до Григорівки на Волині. Аби покрити віденські борги й бути на найвищому щаблі у суспільстві, почала розпродаж маєтків, що за-

лишилися. Користуючись цим, управителі знижували фактичну вартість майна, збагачуючись, як на той час, неймовірно. Помістя виставили на аукціон. Вацлав розсилає листи до всіх, хто міг допомогти. Братові російського царя великому князеві Костянтину він пише: «З часу смерті гетьмана маєток зменшився, це приносить збиток спадкоємцям. Після одержання кредиту вже невідомо, хто управляє Підгірцями, і на яких умовах».

Невістка не на жарт занепокоїлася, а оскільки була прямою протилежністю свекрусі, то вирішила обмежити її в руйнівних намірах, забравши свої маєтності з-під управління Жевуських.

Смерть батька звільняє від зобов'язань, тому ротмістр Жевуський залишає війсьсько. Маєтки Ланівці біля Заліщиків (старий шляхетський двір), Милянівці біля Ковеля (мисливський будиночок в пуші прекрасного лісу), Кузьмин біля Константинова та Саврань він облаштовує під резиденції. Найбільш припадає до душі Саврань, що знаходиться в степу, на місці давньої стоянки татарських кочівників. Було тут ще й трохи Сходу: написи з Корану, вирізьблені на гробівцях, а головне – степ для улюблених коней! Не звертає уваги на цивілізаційні звички. Доки не став еміром – був отаманом Ревухою. Там він об'їжджав коней, досягнувши у цій чоловічій справі справжніх висот. Відкрив для себе українські звичаї, мову пращурів та показався. Дух степу, свободи був його стихією. Цокіт копит та іржання коней були миліші за будь-яку шляхетну музику. Можливо, саме ця широта, щедрість, відкритість і порізнили його з прагматично-холодною і скупую дружиною.

Щодо конярства у Польщі, то воно було там досить розвинене. Верховна їзда міцно пов'язана з життям ще з давніх давен. Це не було аматорством, фантазією, хизуванням, забавою, як тепер, а реальністю, потребою, необхідною умовою побуту. Хоча б через те, що кожен шляхтич був військовим і поза війною кінна їзда була звичайною справою, а при відсутності доріг – єдиним засобом пересування. Годівля коней і мистецтво верхової їзди мали першорядне значення. Поляки мали в Європі гарну славу вершників, як і польські коні, порода яких згинула у кінці XVIII ст. Розведення коней проводилось досить широко. Табуни польської та української шляхти нараховували сотні, а часом і по кілька тисяч жеребців та кобил. Як, наприклад,

табуни Бучацьких у Бучачі, Островських, Ходкевичів на Волині, Собеських у Жовкві. В останніх роках XVIII ст. великої слави зажили табуни Любо-мирських у Старгороді, Потоцьких в Умані.

Коли в дорогу збирався магнат, то готувалися всі і вся. Найбільшу увагу приділяли коням. Переїжджаючи з Пулав на Волинь, приміром, князь Адам Чарторийський подорож відбував за участю 400 коней і 14 верблюдів. Відсутність битих і безпечних доріг вимагала троє або четверо коней до кожної карети. Навіть по рівній дорозі й коли вона була сухою та твердою на недалеку відстань запрягали по шестеро-восьмеро коней. Це робилось для «пописування», тобто через пиху. Коні мали пишну та багату зброю, декоровану сріблом, іноді з позолотою, а гриви та хвости білої масті їм малювали начервоно, як це робилось у почиті Станіслава Любомирського.

Породи коней були розмаїті: українські степові, англійські та ін. Після війни з турками з'являються «кінні» трофеї, подарунки сановників зі Сходу. Історик А. Ралле згадує про закупівлю чималої кількості жеребців та кобил в Одесі та Стамбулі.

Сусіди В. Жевуського – Потоцькі, Сангушки, Браницькі мали у своїх табунах кохейланів, але особисто їх ніколи не їздили купувати. Князь Сангушко послав у 1803 р. коноха Кае-

Леді Естер Стенхоуп.
Акварель невідомого художника. XIX ст.

тана Бурського по коней до Стамбула. Проте якісний рівень їх там його не задовольнив, тому, переконавши князя, він їде в Сирію, в Алеппо, де купує п'ятьох жеребців.

Два берейтори Сангушків – Томаш Мошинський і Франтішек Свежинський також шукали на Сході коней. Сирієць Арутен стає постійним агентом князя. Два арабські скакуни Візир та Яффет, які вважались верховими кіньми Наполеона, захопленими під час австрійської війни, були викуплені знайомим шляхтичем Йозефом Левицьким. Пан Вацлав слухав розповіді сусідів, їхніх конюхів, мандрівників, оглядав стайні, повні першокласних коней. В одному з листів Сангушка до Жевуського мовиться, що «ніхто та ніколи не бачив таких прекрасних арабських скакунів, як ті, що зараз у моєму табуні, усі вони просто вивезені з пустелі».

У родині Жевуських була також «кінна історія», можливо, не така яскрава і багата, як у сусідів, але своя. Й гарний табун, з якого гетьман Северин продавав час від часу конярям з різних країн скакунів. Сам Вацлав добре знав табун Сангушків. І коли Каетан Бурський привіз коней з Аравії, Вацлав умовив князя продати двох коней, від яких не міг відвести очей. Коней він не тільки знав, а й відчував. Його табун, у якому налічувалось близько 60 кобил і сотня лоша, гасав влітку савранськими степами, а взимку відпочив у конюшнях в Кузьмині.

У цей період відбулося зближення з дружиною. Народжуються сини – Станіслав і Вітольд. Та тимчасове перемир'я, що тривало декілька років, закінчилося.

До Жевуського долетіла звістка, що Наполеон рушив на Москву. Як вчинити, що робити? Він рвавсь до свого кумира, а дружина з матір'ю стримували й відмовляли від цього кроку. Вацлав почав займатись просвітництвом. Організував у Саврані школу, яка через малу зацікавленість населення занепадала за два роки. Фінансує наукові дослідження, на які його спонукав засновник престижного ліцею в Кременці – Тадеуш Чацький. Фінансує дослідження з ботаніки на Поділлі Антонієм Аджейовським. Статки тануть на очах, знову непорозуміння, знову виринає Схід, і то дедали частіше й частіше.

У дослідників не раз поставало питання: чому Жевуський рвавсь на Схід? З цього приводу є багато думок. Можливо, то була втеча від гіркоти власної долі чи бажання служити іншим, можливо, те, що він не міг реалізувати себе в рідному краї, а може, надмір шляхетської фантазії, жадоба авантюри, пригод, пошук ідеалу...

Через матеріальну скруту здійснити поїздку складно, необхідно знайти вихід. Ця можливість з'являється 1815 року. Після поразки Наполеона у Європі політичним центром стає Австрія, всі справи вирішуються у Відні. Треба було негайно розв'язати проблему з нестачею коней після війни. З'являються кінні заводи. Як стверджує Петро Дашкевич: «Під час конгресу у Відні Жевуський особисто представляє цареві Росії Олександрю та цариці Катерині Вюртембургській проект експедиції в Аравію для поліпшення кінної військової індустрії в Європі. Завдяки своєму високому дворянському походженню він вселяє довіру, адже він колишній кавалерійський офіцер, власник відомого кінного заводу і, крім того, фахівець зі Сходу».

Підготовка подорожі тривала майже два роки. Група налічувала 15 осіб.

Лікар Константин Хотинський – майбутній Хаким Паша бедуїнів[1], став найважливішим серед усіх: володів кількома мовами, виконував функції секретаря й був найближчим товаришем. Антуан Закревський став скарбником. Був ще вірний слуга Мартин, козак Сокіл – начальник почету, що складався з восьми молодих козаків із Саврані. Магридич – вірменський перекладач і косіонер, приєднався до групи в Константинополі. В Алені зустріли ветеринара Шлітера з «арабом-християнином»[2].

Експедиція вирушила наприкінці 1817 р. з Поділля. В грудні в Константинополі

*Невідомий художник.
Леді Естер Стенхоуп. XIX ст.*

він знайшов кредитора – купця-данця, з яким укладав угоду про надання кредиту й отримав гарантії того, що під час мандрів отримуватиме гроші в місцях подорожі. Там він отримує листа від Катерини Бюргембургської, в якому вона висловлює йому подяку за бажання доправити їй таких жаданих арабських коней. У січні 1818 р. на російському судні Вацлав відпливає до Сирії. З Дамаска починається його експедиція. П'ять місяців пошуку в пустелі коней, гідних царської особи, увінчалася успіхом – 13 жеребців і 14 кобил вартували зусиль та випробувань, через які пройшов граф зі своїм товариством. Коней відправили до цариці. На жаль, вона не дочекалась транспорту, і коней приймав її чоловік – сам імператор.

Постійно невирішеним залишалось фінансове питання. Обіцянки, обіцянки, ще раз обіцянки, а в результаті – їх невиконання. Підвів граф Фердинанд де Вальдштейн Бюргембургський (своєк графа) та царська адміністрація. Саме з цих причин Вацлав повернувся з Дамаска до Константинополя. На допомогу прийшов російський посол, і знову дорога в пустелю.

Та не лише пошук гарних коней цікавив його, а й способи утримання їх, годівля, породи. Досягнув він також глибоких знань у ветеринарії. Окрім того, займався етнографічними дослідженнями, питаннями міграції арабських народів.

Якщо перша поїздка скидалась на розвідку, то друга мала дещо інший характер. У 1819 р. приїждить до стародавнього міста Галей, яке на деякий час стає його базою. Виглядало воно на справжній Караван-Сарай, бо перетиналися в ньому торговельні шляхи між Індією, Персією, Аравією, Вірменією, Європою.

Влітку 1818 р. здійснив хадж у Мекку. Відомо, що 27 серпня 1818 р. в каравані з Мекки відбулась зустріч графа із відомим на Сході мандрівником Алі Беєм Абу Отманом, який насправді був каталонцем Домінго Бадді і Леблех (1766–1818). Цей надзвичайний чоловік також був фанатом. Його серце справді належало мусульманській Африці. Юність та молодість була присвячена зустрічі з омріяним континентом, він будував плани наукових експедицій, враховуючи і продумуючи усе до дрібниць. Бажання прославитись спонукало його до копіткої праці. Фінансову підтримку отримав від іспанського міністра Годуа, якого вдалося переконати в необхідності експедиції. Подорож у 1803–1807 роках в Єгипет, Аравію, Марокко, Середній Схід і Туреччину була здійснена для сеньйора Годуа. Про цю мандрівку він залишив свідчення – карти, описи тощо. Постійно шукав засоби для своїх експедицій, з цією метою знайомився з впливовими людьми. Так, серед його знайомих з'являються Талейран, члени інституту Деламбр, Мешен, Ботан-Бопр. Авантюриком Алі Бей Абу Отман був неабияким. Щоб дістати грошей, видавав себе за багатого турка з Алеппо Отан Бея, який давно був змушений емігрувати до Італії, тому й спілкувався з Жевуським італійською. Весною 1818 р. мандрує Туреччиною і Середнім Сходом, приїжджає в Алеппо 21 травня. В листі до іспанського консула сеньйора Дуринджелло повідомляє, що «хоче проїхати всю Африку, щоб спробувати створити французькі колонії в місцях, кращих для уряду і корисних для національної торгівлі». Саме тоді Алі Бей Абу Отман і долучився до каравану, що йшов з Мекки на південь, і зацікавився з Вацлавом Жевуським.

Зустріч відбулась за три дні до смерті Бадді. Вони розмовляли між собою дуже довго. Вацлав отримав від іспанця загадковий талісман – персидський перстень. Це нагадувало щось на зразок передачі естафети від брата до брата. Алі слабнув на очах. Вацлав занотував у своєму щоденнику: «Сили полишали Алі Бея» – це було єдине пряме свідчення обставин його смерті. У Жевуського, натомість, залишалось ще кільканадцять років мандрівного неспокійного життя.

Від іспанського консула в Константинополі Хуана Хабата стало відомо, що Алі Бея отруїв муфтії Дамаска, здогадуючись про його європейське походження, він підніс йому смертельну філіжанку кави перед від'їздом до каравану. Правдою було те, що іспанське посольство в Стамбулі стежило за Алі Беєм, підозрюючи, що він працює на французів; натомість Жевуський припускав, що це були англійці, бо саме вони претендували на монополію в розробці ресурсів Ніла.

З часом свою резиденцію Вацлав Жевуський облаштував у палаці Бастан ель Кетаб в Алеппо, звідки вирушав до своїх друзів у пустелю, яких сердечно любив за прив'язаність до природи, свободолюбство. Якось його подивувала відповідь одного шейха. На запрошення поїхати до Росії, кочівник здивувався і відповів: «А хто мене винагородить за рік втраченої свободи?» Таке ставлення до життя його захоплювало. Він подобався бедуїнам своєю мужністю як вправний вершник, який об'їжджав

диких коней легко, без особливих зусиль. Це був красень з ясними очима, золотою бородою, знанням Корану і, що було важливо, арабського походження.

Вацлав запевняв, що є чистокровним бедуїном, бо польська шляхта походить від чотирьох арабських племен Аназес, які два тисячоліття тому залишили узгір'я Нежду й осіли у Північній Європі. Часом стверджував, що він син царя, іншим разом – нащадок цариці Пальміри – Зенобії. Вдача у нього була артистично-авантюристична. Розповідав неймовірні історії зі свого життя, при цьому театральнo жестикулював, мов заворожував арабів. Є цікава історія: перебуваючи на кораблі під час страшної бурі, коли здавалось, що порятунку чекати нізвідки, він прорік: «В ім'я Предвічного Господа обох Світів», і стихія вгамувалася.

Розрахунок був простим: якщо стихія не вщухне, то так і підуть на дно, і ніхто не знатиме. А якщо навпаки? Так і сталося. Бура вгамувалася, а от слава про еміра облетіла весь арабський світ. Авторитет його нечувано зріс. В результаті таких досягнень плем'я Федан назвало Жевуського своїм еміром, згодом доєднались ще 12 інших племенних угруповань, які підтвердили свою прихильність до нього. Тадж-ель-Фахр ель Нішан було тепер ім'я його. Осяяний Славою, Вінець Слави – так перекладалось воно. Повсякденно ж його називали «Золотобородим еміром».

Велику шану виявляли йому всюди. Наприклад, у Тель ель Султані прийняття на його честь тривало п'ять днів з кінними перегонами, на які прибуло декілька тисяч кочовиків. Під час цього свята емір Ібн-Душі так представив Жевуського: «Оце шляхетний і славний Тадж-ель-Фахр-ель Нішан, арабський емір і шейх, вождь на чолі тринадцяти дружніх племен, хлібом і сіллю мій приятель, мій брат, мій союзник. Племена бедуїнів полярної зірки в державах могутнього Сканера (царя Олександра) підвладні йому, оскільки в ньому тече кров чотирьох поколінь Аназес, які дві тисячі років тому вийшли з Нежду. Він досконало знається на породах коней і є нащадком Зенобії, королеви Тадмору!»

Перебуваючи в Аравії, Жевуський постійно шукав пригод, нових емоцій. Він плавав на очах у подивованих бедуїнів у річці Тарсус, яка мала лиху славу. Адже усі знали, що Олександр Великий мало не втопився у ній, а Фрідріх Барбаросса одразу після купання помер.

Пізніше Вацлав Жевуський з тріумфом записав у мемуарах, що Тадж-ель-Фахр вийшов щасливо з води, освяченої пам'яттю двох героїв минулого.

19 квітня 1819 р. було для нього особливо щасливим. Він здобув коня, рід якого походив з табуна Магомета.

Подорожував на своїй улюбленій кобилі, що неодноразова рятувала йому життя. Саме під час подорожі до Пальміри, коли дізнався що його супровід, який складався з арабів, змовився його вбити та пограбувати, він втік на ній від лиходіїв.

Пальміра, що стоїть у серці Сирійської пустелі, повна стародавніх руїн. Добрався до неї, аби пробудити у бедуїнів шану до коханої жінки, про яку розповідав і писав, але імені котрої ніхто не знав, не знаємо і ми тепер. Таємничим знаком означував жінку свого життя. Цей знак вишивали на одязі, гравірували на зброї, він сам видряпував на скелях, кедрах, руїнах. Мріяв його розмістити на пірамідах.

Можливо, дослідникам варто ретельніше обстежити мури Підгорецького замку, чи нема там її імені.

Дружина Розалія була далеко, часом минуле здавалось маревом, почуття згасло. А тут володів кількома гаремами. Відомою була «велика дружба» з голландським консулом, а ще більше з дружиною консула, яка обійшлась йому дорого, ще й вартувала втратою гонору. Дружба закінчилась, гроші теж, дружина посла народила гарного хлопчика.

Хто ж ця «пані таємного знаку»? Може, вона існувала тільки в графівій уяві: може, вона принцеса чи горда бедуїнка, або русокоса красуня з Поділля? Є одна історія, у якій йдеться, що носив він із собою мініатюру, яку, очевидно, знищив, коли потрапив до рук арабів з іменем Себаа, аби не допустити зганьблення образу коханої, бо іслам забороняє зображення людей.

У Лактії, бажаючи, щоб бедуїни віддали шану його коханій, він вирізьбив знак на колоні Бахуса: «Один є Бог, і нема іншого Бога. Ця колони стоїть самотньо і нема біля неї інших колон. Ставлю на ній свій знак, краса якого приваблює всі цноти, а вигляд перевищує всяку славу. Шляхетні араби з покоління Аназес, шануйте цей знак. Якщо Тадж-ель-Фахр заслужив собі на довіру і повагу, то знайте, що усім завдячує він цьому знакові...»

Після цього він прийняв ім'я Абу-ель-Нішан, що означає «Невільник знаку», а сорок бедуїнів записались нести при ньому лицарську службу. Знак був вигравіруваний і на скелі біля садиби легендарної англійки Естер Стенхоуп, названої бедуїнами королевою Пальміри. Нема сумніву, цей чоловік, про якого А. Міцкевич написав, що «всього повітря в Арабстані йому заледве на подих вистачить», не міг не відвідати тієї Сивіли Лівану, яка прокляла Європу, осіла в гірській орієнтальній фортеці, щоб жити там життям, повним авантюрних пригод і таємничих інтриг. Вони духом і діями були дуже близькі. Він обдарував її «великим почуттям, а от леді дала йому «откоша». А це була велика несподіванка для нього, що уразила його серце. Крім того, леді Стенхоуп принизила його, оцінивши його коня ледь не на сто піастрів. Для знавця, який розумівся на конях не гірше арабів, це нечучене припущення. Холодно попрощався з нею, а пізніше у своїх записках називав її відьмою.

Мандрі, пошуки коней, небезпека, так спілила більша частина 1819 року, яку провів серед бедуїнів, здобувши шану і славу. До Галеба (Алеппо) повернувся наприкінці жовтня на чолі декількох сотень людей. Проте відпочинок було перервано повстанням, що розпочалося 22 жовтня 1819 р. в Алеппо і тривало понад сто днів. Емір Золота борода саме готувався до виїзду в пустелю у супроводі 60 бедуїнів, коли спалахнув заколот, який, за його словами, «звів зі світу не менше 3–4 тисяч жителів Алеппо. Все почалося через введення нового податку на будинки принцями Ахмедом і Мустафою та беями, які прагнули отримати титул паші .

Як завжди, наш герой став на сторону слабших – повстанців. Під час облоги міста Вацлав Жевуський чув, як ченці та деревіші молилися: «Господи, коли Ти дозволиш французам заволодіти нашою країною?» Йшлося про дії французів і Бонапарта, які встановили в Капрі повністю французьку адміністрацію, після чого запанували спокій та мир.

Жевуському вдалося з кіньми та багажем, який перевозили 100 верблюдів, дістатись Тари, але там його хотіли затримати і притягнути до відповідальності за участь у повстанні, і він ледве вирвався від переслідувачів. Зі своїм мамлюком Саїдом Вацлав утік до Константинополя, де знову не знаходить обіцяних швагром Вальдштайном грошей.

Все! Східна епопея графа Вацлава Жевуського добігла кінця... Вона фінансово зруйнувала його, але він не переставав любити Схід і надалі. Відіслав своїх коней до спільника, барона Сакеларіо, в Париж. На позичені гроші з кількома козаками дістався до Кузьмина, де застав рутину, якої не сподівався. Вертається на Поділля у Саврань.

Яким великим було його розчарування, коли прийшла невесела звістка: його чудові коні не потрібні ані уряду, ані аристократам. Увесь табун хотіли забрати за борги. Проте на щастя граф Гизницький, який був проїздом у Франції, гарантує кредитоспроможність Жевуського й успішно проводить перемовини, в результаті яких коней відправили в Україну. Табун було врятовано, жоден кінь не потраждав і всі вони у квітні 1821 р. повернулися в Саврань. З цієї нагоди відбулось пишне святкування.

Після неймовірно цікавих і водночас небезпечних мандрів граф привіз з Аравії 137 коней, призначених для стаєнь цариці Катерини і царя Олександра I. Не забув і про своїх друзів та близьких. Як подарунок для княгині Чарторійської знайшов скульптуру Ніоби, для князя Сташиця – різні мінерали, для Хаммера – стародавні манускрипти. Привіз також у Саврань палаш Годфруа де Буйона, а також манускрипти, намети, тюрбани, кальяни, сідла, зброю та дорогий одяг.

Швидко розлетілась Україною та Польщею звістка про високопородних коней, привезених зі Сходу. На основі різних матеріалів, що з'явилися у пресі, можна скласти приблизний список осіб, до яких так чи інакше потрапили коні. Слід зауважити, що географія була досить широкою. Кохейлани потрапили до Браницьких з Білої Церкви, Вінченца Копарського з Ясковичів, Йозефа Колесанти з Хосткова, Адольфа Грохольського з Червоної, Хенрика Грохольського з П'ятничан та Стрижавки. У 1822 р. два жеребці відправляють у Янів Підляський. Генерал Вітт, командувач російською артилерією, одержує вісім жеребців для царя. Проте фінансові проблеми не відступають. У 1821 р. Жевуський заявляє Вітту: «Доводжу до Вашої Високості, що я живу в стайні через незалежні від мене обставини: у мене нема ані будинку, ані земель, незважаючи на те, що я успадкував від батька дуже великий маєток».

У численних листах В. Жевуського, що зберігаються у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка, він пише до всіх з проханням вплинути на матір, яка його віроломно грабувала: «... моя мати, отримавши комісійні від В.В., забула про свого сина, вона

вимагає від мене 6 млн. гульденів, щоб цією сумою залатати ту діру, що вони з п. Вальштейном (економом. – О. К.) зробили в моєму маєтку. Її претензії необмежені...» І справді, вона без дозволу спадкоємця продавала землі, ліси (наприклад, у Ковелі єврею Зальману), змінювала повинності селянам та виміри, поки не привела все до тотального безладу. Він став цілком розорений і кредитори з Константинополя та Алеппо постійно його переслідують.

Жевуський пише братові царя: «Мені загрожує вигнання в степ, разом з моїми людьми й кінями. Якщо Ваша Величність буде вести справи звичайним шляхом, я голодуватиму...». Борги руйнують його життя, поглинають дедалі більше. Він перебуває під постійною загрозою ув'язнення. Однак спосіб життя у той час він веде доволі ексцентричний. У Саврані, своїй подільській резиденції, створив орієнтальний анклав, арабізуючи буквально все: меблі, знаряддя, одяг, їжу, звичаї та імена підданих та служби. Піщаний терен ближнього степу перетворив на пустелю зі штучною оазою, а від будівництва мечеті його стримала лише непроста протидія церковної єпархії. Він мріяв присвятити мечеть пам'яті Алі Бея. Писав орієнтальні мелодії й поеми, практикував східний аскетизм і не вживав алкоголю, ревно дотримувався мусульманських постів. Відвідуючи сусідів, завжди брав із собою бедуїнського намета і розкладав його на подвір'ї, незважаючи на погоду. Під час споживання їжі не вживав води та інших напоїв, пояснюючи це тим, що коні та араби п'ють аж через декілька годин після приймання їжі.

Він особисто займається своїми кінями, узимку спить поруч з ними у стайні, а влітку – в наметі у степу. Працює над рукописом «Про східних коней, і коней, що походять від різних східних рас». Один з сусідів так це описує: «Ми бачили Вацлава Жевуського, який їв і спав біля свого арабського скакуна. Він був одягнений на турецький взір, читав Коран, на стіні були написані арабські букви, схожі на маленьких змій, гостям міг запропонувати тільки воду та люльку».

У текстах арабських пісень, які він власноруч записав, постійно повторюється фраза: «Привіт Еміре! Країна Нежду бринить твоїм ім'ям. Наші дівчата сумним поглядом виглядають Еміра – невільника знаку. Наші воїни горді тобою, чекають на твоє прибуття!»

Важко було йому в цьому світі, серед цивілізованого суспільства він задихався, серце рвалося на Схід. Він писав: «О, Боже! Дай мені вернутись в пустелю! Коли побачу тебе, коханий Нежде? Твою убогість ціную вище, ніж пишне багатство двору!»

Він зажадав втілити в життя майже божевільні забаванки, наприклад, схрестити арабського жеребця з прирученою молодого ведмедицею. А втіливши, чекав на результат. Хотів отримати ведмежоподібного коня чи навпаки. Проте нічого не вийшло.

Є відомості, що товаришкою йому у кінних герцях та поїздках була красуня Оксана з константинівських маєтків. Напевно, дівчина була відважною, бо не боялась людської неслви. Імпонувала Вацлаву, бо була вільна духом, любила коней, від них і смерть прийняла – об'їжджала дикого скакуна, а він скинув її.

Козаки замінили Жевуському бедуїнів. Шалені кінські перегони, пошуки скарбів у степу і невідомо що ще його захоплювало. Чесне козацтво назвало його отаманом Ревухою-Золота борода. Листи, адресовані йому як графові Жевуському, повертав з припискою: «Тутки, в Саврані, нема графів Жевуських, тут є отаман Ревуха, Золота борода, а по-арабськи Тадж ель Фахр. Графів шукай собі в Чуднові та Погребищах».

У 1825 р. він вступає до патріотичної організації «Польське Суспільство» і активно бере участь у зустрічах з російськими декабристами. Царська поліція почала вести за ним нагляд. Цар особисто змусив його зголити бороду, якою він так пишався. Це була дуже велика образа для «українського еміра». Постійний контроль та підслуховування тривали два роки. Приблизно в цей час відбувається зустріч з українським поетом Тимком Падурою, співцем козащини, популяризатором українського фольклору і музики. Між ними виникло глибоке порозуміння й дружба.

У 1830 р. в Польщі спалахує антиросійське повстання. Вацлав Жевуський приєднується до нього, бо батьківський гріх – Тарговицька угода докоряв упродовж життя. Він прагнув змити цю пляму з роду й підняв на Поділлі сформований ним кінний загін козаків – 200 осіб, який міг покласти початок козацькій визвольній армії. Проте військовий похід, який Жевуський організував майже декілька місяців, завершився упродовж кількох днів.

14 травня 1831 р. загін Ревухи вступає в бій з російськими формуваннями під

Дашевим. Сили були нерівні, страшна кривава поразка зафіксована в офіційному повідомленні російської армії: «Нам вдалося перемогти 1200 ворогів, у полон узяті тільки 100 полонених, тому що наші доблесні солдати, у пориві слухного гніву, намагались цього не робити. Ми захопили всю зброю і табори повсталих. Серед убитих знайдений граф Жевуський і Олександр Собанський». Але це не відповідало дійсності. Що стосується О. Собанського, то він жив на еміграції. Вацлава Жевуського не було серед убитих під Дашевим. Ім'я його не фігурувало ані у списках полонених, засланих потім до Сибіру, ані серед емігрантів.

В Україні й Польщі не повірили у його загибель. Навпаки, дуже скоро він став національним героєм. Селяни на Поділлі і через 20 років після Дашева чекали на Ревуху, про що свідчили записани Ярославом Івашкевичем свідчення старих селян. Та й родина відмовлялась ставити йому пам'ятник.

Версій було багато, та найбільш переконлива про його втечу на Схід, де він і доживав віку. Зрештою, багато науковців схиляється до цієї версії. І справді, адже все життя його оповите таємницею, чому ж смерть не повинна бути таємничою?!

Побратим козак Зербко теж не повернувся з поля бою. А побратим Сокіл не зміг пережити зникнення отамана Ревухи і руйнування стаєнь у Саврані. Коли забрали останнього коня, його серце, переповнене любов'ю до цих досконалих творинь Бога, не витримало й він помер. У результаті репресій проти бунтівників і їхніх родин майно в Саврані і Кузьміні було конфісковане російською армією та окупаційною адміністрацією.

Образ Вацлава Жевуського надихав на створення безлічі поем, літературних і живописних творів, біографій, історичних нарисів. Про нього писали Юліуш Словацький, Адам Міцкевич, Вінцент Польша, Тимко Падура, Софія Коссак-Шуцька, Міхал Будзинський. Аби відтворити живописний образ графа, за пензель брались Юліуш та Войцех Коссаки, Пьотр Міхаловський, Януарій Суходольський, Станіслав Фабіанський. Його рукописи перекладали польською і ґрунтовно вивчали Люціан Семенський та Леонід Каплинський.

Загалу було добре відомо, що Вацлав Жевуський зібрав багату бібліотеку, проте книжки, рукописи були конфісковані і тривалий час доля їхня залишалась невідомою. Лише угода, підписана Польщею з Росією у Ризі 1921 року, дещо змінила ситуацію. Так Олександр Біркенмайер зміг відтворити бібліотеку Жевуського, ґрунтуючись на інформації, отриманій з різних джерел.

Безліч разів барон Йозеф фон Хаммер згадує рукопис, що належав Жевуському. Він серйозно його проштудював, додав чимало уточнень у своєму опусі, присвяченому Вацлаву Жевуському. З нього ми довідуємося, що в основу його збірки лягли куплені раритети з коштовної бібліотеки барона Еніша та фон Валенберга. Він володів також надзвичайно вартісними та раритетними документами, епістолярією.

Колекцію східних рукописів Хаммер порівнює з колекціями Ескоріала, Флоренції, Парижа, Відня і Константинополя. Нині невідомо, що трапилося з цією бібліотекою.

Вступ до каталогу східних рукописів і ксилографій Імператорської публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, де перебувають манускрипти, конфісковані з майном Жевуського у 1832 році, починається цинічною фразою: «Імператорська публічна бібліотека в Санкт-Петербурзі зобов'язана головною та найбільш цінною частиною своїх скарбів блискучим подвигом нашої армії».

Розвідки про бібліотеку Вацлава Жевуського та його вищезгадана праця, ілюстрована чотирма сотнями рисунків, варті окремого дослідження. Цей твір – джерело досліджень культури Сходу, його звичаїв. А легенди про замок та його власників чудесним чином дійшли до нас. Ось одна з них, яку розповідає автор книжки «Замок у Підгірцях» Владислав Кричинський: «Якось підгорецький самітник Леон Жевуський (праправнук Вацлава Жевуського. – О.К.) ночував у нижніх покоях, читав книжку при двох свічках. Враз відчинилися двері і чоловік у чорному вбранні зайшов до покою, присів біля ліжка, тоді підійшов до других дверей і зник. Наступного разу Леон спав на першому поверсі в зеленій залі. Чув, як о пів на першу ночі перед брамою на дитинець заїжджали карети, запряжені кінями, як свистіли батоги і сурмили конюхи. Та коли чоловік устав і запитав вартового, чи їдуть до них гості, все стихло». Отже, це, мабуть, дух Вацлава Жевуського досі витає у його замку.

1. Kychlicki F., Podhorce z ich okolica. – Rozmaitości, 1819.

2. Dębicki L. Z., Leon hr. Rzewuski, Kraków, 1870.

3. Siemieński Lucjan, Waclaw Rzewuski i jego w Arabii, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1870. p.132.
4. Bania L., Pałac w Podhorcah. – Rocznik Historii Sztuki, 1891, t. XIII.
5. Czołowski A., Dawne zamki na Rusi Halickiej. – Teka Konserwatorska. Rocznik Kola c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomnikow Galicji Wschodniej, 1892.
6. Kryczyński W., Zamek w Podgorzach, Złoczów, 1894.
7. Kieniewicz S., Do charakterystyki Leona Rzewuskiego (1841–1848), Rocznik Historyczny. R. 7: 1948.
8. Birkenmajer Aleksander, 1924. Rękopisy orientalne emira Waclawa Rzewuskiego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu, Kraków, p. 217.
9. Iwaszkiewicz Jarosław, 1926. Jeszcze wersja o zgonie Emira Rzewuskiego, Kurier Warszawski, nr. 134, p. 3.
10. Podhorska Stefania. Bohater wielkiej przygody, Warszawa: Iskry, 1960, p. 340.
11. Rolle Antoni Józef, Wybór pism, Kraków: Wydawnictwa literackie. Editeur scientifique. Waclaw Zawadzkie, vol. 3, 1966. p. 17.
12. Reychan Jan, Od fascynacji Wschodem do Service, Twórczość, nr. 9, 1969. pp. 41–44.
13. Reychan Jan, p. 344.
14. Loziński W, Życie Polskie w dawnych wiekach, Kraków, 1974.
15. L'insurrection d'Alep de 1819 vue par le comte Wenceslas Rzewuski, Bull. D'Etudes Orientales, XLIX, 1977, 129–176 (d'ici p 130 et note 5).
16. Pruski Witold, 1983. Dwa wieki polskiej hodowli koni arabskich (1778–1978) I jej sukcesy na świecie, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, p. 26.
17. Ali Bey, iajes por Salvador Barbera (ed) 1984. Madrid: editora National, pp. 425, 332.
18. Ingoit Mieczysław, Legenda Emira. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 1986.
19. Ostrowski Jan, Waclaw Rzewuski w Literaturze i sztuce – prawda i legenda. Orient i orientalism, Kraków, Stowarzyszenia historyków Sztuki, 1986.
20. Rychlikowa Irena, Losy fortune magnackich w Galicji 1772–1815, Kwartalnik Historyczny, nr 3, 1988. pp 159–160. 1988.
21. Travels, Reading, UK, Garnet, vol. II, 1988. p.44.
22. Sarga Moussa, Orientalism et rousseauisme: la representation des Bedouins d'Arabie par un voyageur polonais, le comte W. Rzewuski, revue d'histoire moderne et contemporaine, 45–2, 1998. – P. 343–356.
23. (1816, Longman, et al. London) 1993/Travels of Ali Bey... Fas. sim., introd. Robin Bidwele. Reading, Garnet, v.II Text + map.
24. Ostrowski J.K., Pedhorce J.T. Dzieje wnetrz palacowych i galerii obrazów, Kraków, 2001.
25. Hanaka A., Leon Rzewuski kustorz kolekcji w Podhorcah. Muzealnictwo/48, Warszawa 2007.

Наталія БУЛАВІНА,
мистецтвознавець

ТВОРЧІ ПОШУКИ ХУДОЖНИКА

Н. Булавина. Творчі пошуки художника.

У статті розглянуто формування творчої особистості заслуженого діяча мистецтв України І.Я. Пилипенка. Висвітлено його творчість творчість кінця 80-х – середини 90-х років.

Ключові слова: творчий метод, монументальний живопис, станковий живопис, Світовид.

Н. Булавина. Творческие поиски художника.

В статье рассматривается формирование творческой личности Заслуженного деятеля искусств Украины И.Я. Пилипенко. Дан анализ его творчества конца 80-х – середины 90-х годов.

Ключевые слова: творческий метод, монументальная живопись, станковая живопись, Свитовид.

N. Bulavina. Artist shaping and creative searches.

In the article creative reserve of deserved artist of Ukraine Ivan Pylypenko is analyzed.

Key word: creative method, a monumental painting, easel painting, Svitovid.